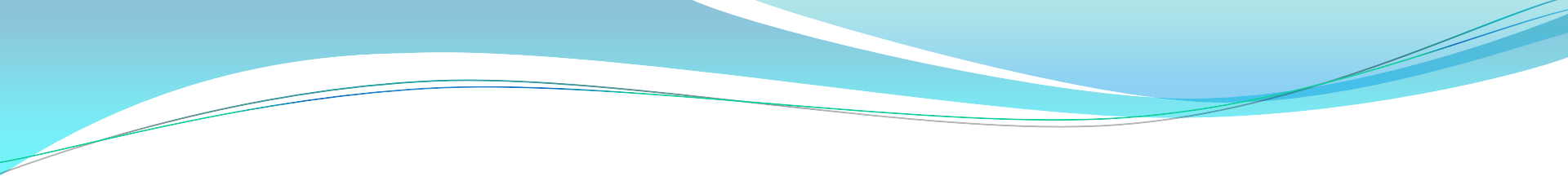

Písňová sbírka A. Franccla jako zdroj poznání dobového lexika

Štěpán Šimek (Petr Nejedlý, Tereza Hejdová, Blanka Nedvědová)
oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR
kolokvium Historický text a jeho interpretace
Kostelec nad Černými lesy
20.-22. 10. 2021

Výstavba českých folklorních písňových textů z přelomu 18. a 19. století
Grantová agentura ČR, reg. č.: 21-04973S
Řešitel: PhDr. Petr Nejedlý, Ph.D., oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR
Spoluřešitel: PhDr. Zdeněk Vejvoda, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR
Doba řešení: 2021–2023

Příspěvek představí první výsledky analýzy lexikálního plánu písňové sbírky mlynáře A. Francla. Zaměří se na lexémy, jednotlivé významy nebo formy slov, které dosud nebyly zachyceny v pracích obsahujících a popisujících slovní zásobu češtiny 2/2 18. století (zejména LDHBC, JgSlov).

Příspěvek představí první výsledky analýzy lexikálního plánu písňové sbírky mlynáře A. Francla. Zaměří se na lexémy, jednotlivé významy nebo formy slov, které dosud nebyly zachyceny v pracích obsahujících a popisujících slovní zásobu češtiny 2/2 18. století (zejména LDHBČ, JgSlov).

WIP!

„příznakovost“

- jazyková – formální i obsahová
- komunikační, např. omezení na určitou (dobově podmíněnou) věcnou situaci (mlynářství, zesměšňující antisemitismus, tematizace protikladu město – vesnice apod.)
- komplementarita: poloha jazykového faktu na ose centrum-periferie a stavu doložení (dosud nezachyceno – doloženo řídce – doloženo dostatečně dobře)

„příznakovost“

- výběr materiálu

ad indikace: intuice, resp. introspekce: potřeba editorů
vetknout vysvětlivku

ad verifikace: srovnání s dostupnými lexikografickými
zdroji (LDHBC, JgSlov, KottSlov, NLA/PSJČ, SSJČ; dobové
slovníky)

ad míra nového poznání: korekce; rozšíření a) částečné,
b) zcela (nový poznatek)

omezení – možnost zobecnění poznatků o dobové slovní zásobě

charakter textů:

- 124 stran, 58–60 česky psaných písní (1768-1770, resp. 1804), 2/3 charakteru kramářského, 1/3 písně folklorní tradičního typu
- soukromý charakter - opora pisatelovy paměti, bez (auto)cenzury
- „písmácký idiolekt“

ad biografie: D. Franta: *Švihovský mlynář Antonín Franci zvaný Sýkora jako předmět spolupráce literární vědy a etnografie s archivnictvím a pomocnými vědami historickými* (v tisku)

omezení – možnost zobecnění poznatků o dobové slovní zásobě

ad „dobová slovní zásoba“ – které doby?

mezi pozdním barokem a obrozenskou češtinou

struktura výkladu

- (převážně) nepropriální slovní zásoba
 - bez významů kontextových vč. kontextem podmíněných metafor. posunů
-
- hláskové varianty
 - kmenoslovné varianty
 - paradigmatické odvozeniny
 - významy (lexie) řídce doložené; nové
 - slova řídce doložená; nová (dosud nezachycená)
 - slova „záhadná“
-
- slova ze specifické (věcně vymezené) oblasti
 - shrnutí

hláskové varianty

- **patrola**

,nábojnice, patrona‘ (z rnhn. patron)

kohoutek je nedaleko, tejká se tý patroly (1) – chybou písaře?

nikde nepodchyceno

- **šoustnouti**

,šustnout, zašustit‘

jak vystřelí, nic nebouchne ... jenom to tak drobet šoustne (1)

nikde nepodchyceno

- **zajouc**

,zajíc‘

v vyšehradský bráně sedí zajouc (3)

LDHBC nemá, JgSlov s. v. *zajíc* „slc. zajác, mor. zajúc, zajouc“

hláskové varianty

- **dešperací**

‚desperace, zoufalství‘

ta nešťastná láska ... život k dešperací jest přivedla (4)

LDHBČ 10x jen desperací/-e; -š- jen NLA (Klicpera, Jirásek)

- **ištrment**

‚instrument, hudební nástroj‘

ištrmenty strojte ... na tu neznámou cestu dalekou vy mě obveselte (19)

jen NLA (národopisné texty: Moravské obrázky, Český lid)

- **rekrací/regrace**

‚zábava‘

Hrabě Šternberg ... svoje regrací v svém rezidencí špatný jest míval (26)

mohl sem pozvat kamarády, dělat ze sklenic intrády, mohla bej lepší rekrací (32)

jen NLA

hláskové varianty

- Mezdříč (55) (Velké) Meziříčí
jen KottSlov „Mezdříčí“
- Pakov (55) Bakov
- Perlín (55) Berlín

- Katrle (9) Kateřina Lutherová
LDHBČ 2x Katrlička

kmenoslovné varianty

- **rekvie**

,rekviem, mše za zemřelé‘

rekvie budou v Podskalí, pozvem na ně pražské panny, které milovaly, mládence šidily (11)

f. pomn. až PSJČ

- **povole**

,svoboda , tj. možnost svobodného jednání‘

tam si hledej své povoli, nedělej nám zde nevoli (13)

jen NLA 2x (Rieger 1860, Sušil 1869)

- **chamrada**

,roští; ochlupení‘

nedám, nedám, ještě sem mladá, až mně vobroste moje chamrada (36)

jen JgSlov a KottSlov, ale nikoli význam ,ochlupení‘

paradigmatické odvozeniny

- **pomrdávávi**

,pohybovat sem a tam‘

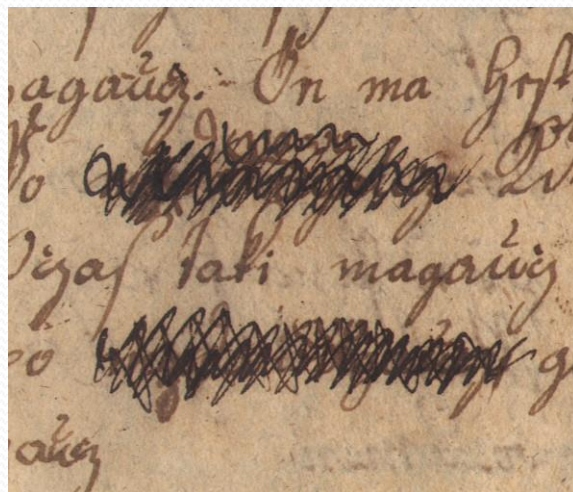
on [zajíc] má heský ocásek pomrdávájouc (3)

paradigmatické odvozeniny

- *pomrdávávi

,pohybovat sem a tam‘

on [zajíc] má heský ocásek pomrdávávajouc (3)

paradigmatické odvozeniny

- **zturbírovaný**

,nepokojný‘

*koncept mi dochází, jsem v mysli zturbírovaný pro
bláznovské milování (11)*

jen LDHBČ 1x (VesPost), NLA 1x 17. stol., 1x Český lid

řídce doložené významy

- **flíček**

,flíček ,drobná náplast užívaná jako ozdoba obličeje, tzv. Schönheitspflaster, muška‘

Kodedova Ančička, ta zas měla Holíčka, smutek dostala, flíčky si dala, psaní poslala (26)

jen LDHBČ 2x (VýbSládSvět, NáchPost, tj. 2/2 18. st.)

- **intráda**

,fanfára‘

mohl sem pozvat kamarády, dělat ze sklenic intrády, mohla bejt lepší rekrací (32)

LDHBČ 1x (WaldtKáz), jinak až PSJČ

nový význam

- štůla

„štóla“ > srov. frazém „jít k oltáři“

děj se boží vůle, nepudem spolu k štůle (7)

- růženec

iron. metafor. „pouta“

dostal sem dlouhý růženec na ruce skrz mizernou věc, že sem krám ženský pošpinil a koupit nemínil (32)

nový význam

- **křesat**

- ,ostřit mlýnský kámen, dělat na něm rýhy pro lepší mletí‘
kazajkou se odím, jak noc nastane, ležení ujde, křesat nastane
(37)

LDHBC nemá, JgSlov „křesati kámen mlejnský = křesadlem, tj. kladivem ostříti“

- **tvrzení**

,klíny zajišťující uložení mlýnského kola‘
prášek na mládka: „Pones tvrzení, ať se ty ml<e>jny zase točejí“ (37)

LDHBC nemá; JgSlov: „concrete = čím se něco klínuje, t. měkké dřevo na klíny uchystané (mlýn.)“

nový význam

- **kvastl**

„šňůra s olovnicí“

Chceš-li vědět hospodářství mé, mám filec modrý, sekeru při něm, pár košil pěkných, také střevíce, pravítko s kvastlem taky mám v ruce (37)
až PSJČ, ale význam „střapec“

- **vodárna**

„mlýnský náhon“

když já mlejný pod vodárnou více spravovati nebudu (43)

LDHBČ 2x (BiblVácl, TeplPřísp), jinak 27x vodní rezervoár, tak i JgSlov až NLA

- **vrtati**

„(o srdci) tepat“

v sedmi letech když hrobař kosti mé vykopá a do kostnice vloží, srdce ještě vrtá (45)
významový hapax

řídce dolož. slova

- **šift**

‚pažba‘ (z něm. Schift, (Büchsen)schaft)

šift, ten je tak jako hlaveň, nemálo bude tlustčí (1)

LDHBČ 1x (RohnSlov), JgSlov až NLA ano

- **flatýrovat**

‚lichotit‘

ten, kdo neumí dobře lhát, pražskejm pannám flatýrovat (11)

LDHBČ 2x (WaldtKáz), jinak jen KottSlov

- **sedmnáctník**

‚17krejcarová mince‘

ještě mám doma sedmnáctník, sedmnáct krejcarů, pár volů švejcarů (20)

LDHBČ 1x (BrandlGlos), nelze vyloučit, že z JgSlov?

řídce dolož. slova

- **frizírovati se**

„načesávat se“

sedlský děvče se nefrizíruje, jen praví: Janku, sedni ke mně, ani se nekomendýruje
(21)

LDHBČ 1x (KomKazat), JgSlov až NLA ano

- **kasace**

„kasace, slavnostní instrumentální skladba, intráda“ (vznikla v 2. pol. 18. stol.)

jeho [hraběte Šternberka] lid ... s valdthornama, s pišťalama chodil kasací (26)

LDHBČ nemá (jen práv. význam zrušení rozhodnutí ap.), JgSlov nemá, až KottSlov

- **mortifikace**

„umrtvení“

sedím nyní jako v kleci, mám zde panské psí dni, dělám mortifikací skrz proklatou svini (32)

LDHBČ 2x, jinak nedol.

řídce dolož. slova

- **krepírovati**

,zemřít, pojit‘ (z něm. krepieren)‘

skrze ni [falešnou lásku] krepírovat, svůj mladý věk smrti dát (45)

LDHBČ 1x (WaldtKáz), jinak až NLA, ale význam ,postonávat‘

- **kamnovec**

,nádržka v kamnech na ohřívání vody‘

střevíce mi vytřel, nádobí umyl, vody mi sám nanosil, kamnovec dolil
(51)

LDHBČ 3x (RohnSlov, ZíbrtSlad), dále ano

- **saska**

,halena; lehký krátký kabát bez šosů ‘

šindelář, ten dostal sasku (55)

LDHBČ 4x, dále ano

řídce dolož. slova

- **planda**

,volná halena; kabát‘

o hazuku se starali, aby ho ctně pochovali, z plandy jeho ji ušili (55)

LDHBČ 1x (Český lid), od JgSlov ano

- **kobza**

,třístrunný drnkací nástroj‘

s trumarínou přišel z Říma, na kobzu hrál, byl z Turína (55)

LDHBČ 8x, dále ano

- **variti se**

,varovat se, stříci se‘

protož, panny, varte se písařského pera, aby vaše poctivost vostala docela (56)

LDHBČ 1x (BridBás), dále ano

nová (dosud nezachycená) slova

- **parádýrovati**

,předvádět se (v celé kráse)‘ (srov. něm. paradieren ,slavnostně defilovat‘)
má milá jede, skrz město posledně parádýruje (5)
až NLA, kromě Jiráskova doklady z 1/2 19. stol.

- **report**

,zpráva‘
k jejich pannám chodíval, report nosíval (26)
až PSJČ/NLA

- **cilicium**

,řetízky s bodci obepínané kolem stehna, sloužící k potlačování tělesných žádostí‘
dvě cilicium dávají, strojejí mě za mnicha (17)
jen 1x NLA (J. Pekař o sv. Václavu – hist.)

nová (dosud nezachycená) slova

- **komendýrovati se**

‚vlichocovat se‘; zde ‚dělat okolky, upejpat se‘ (sr. střhn. commendieren)

sedlský děvče se nefrizíruje, jen praví: Janku, sedni ke mně, ani se nekomendýruje
(21)

jen LDHBČ: nezná refl., NLA jen ½ 19. stol.

- **mantlíček**

‚nemanželské dítě‘ (srov. něm. Mantelkind)

a ten Kivrt ubohý, snad již v paruce chodí, jeho Ančička má zas mantlíčka, a on nic neví

(26)

všude jen hom. mantlíček k mantl ‚plášť‘

- **valdthorna**

‚lesní roh‘

jeho [hraběte Šternberka] lid ... s valdthornama, s píšťalama chodil kasací (26)

LDHBČ nemá, od JgSlov ano

nová (dosud nezachycená) slova

- **šocerlíček**

‚miláček, drahoušek‘ (srov. něm. Schätzerl)

za sedm let přijď na krchov, najdeš na mém hrobě nápis a jméno mé: můj Honzíček, šocerlíček (29)

dosud nikde

- **paděra**

‚děvka‘

kdybych to byl věděl, že skrz takovou paděru, já přijdu v tak těsnou díru (32)

jen JgSlov a KottSlov (z Jg) s pozn. „Us.“

- **fras**

něm. dial. fras ‚(záchvat) padoucnice‘ (srov. něm. Fraisen)

fras můžu dostati, když slyším pouchati (53)

dosud nikde

nová (dosud nezachycená) slova

- **khejkati**

,kejhat‘

já na ten dlouhé flintě nemůžu khejkati (53)

LDHBČ nemá, JgSlov, KottSlov kýhati, PSJČ kejhati

- **trumarína**

,trumšajt, tromba marina‘

s trumarínou přišel z Říma, na kobzu hrál, byl z Turína (55)

až KottSlov

nesklonné, n. citátové výrazy?

- **valedikcí**

„loučení, rozloučení“ (z lat. valedictio)

valedikcí činím, vrátit se nemíním (10)

jen 3x LDHBC

- **cito**

lat. „rychle“

cito cito mi přichází, bych se do kláštera dal (17)

až KottSlov

- **verdo**

něm. Wer da? „Kdo tam?“

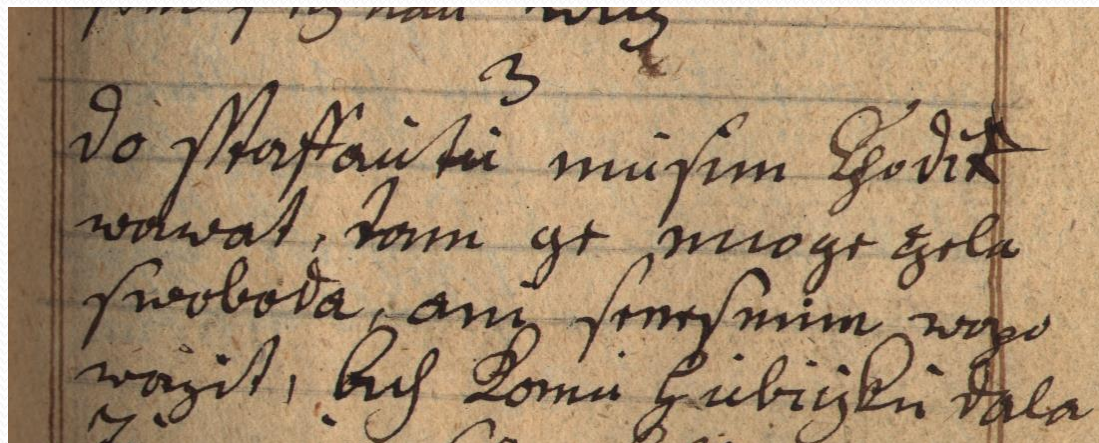
křič: Verdo? jej přednes (40)

záhadná slova

- štafout (?)

?

*do štafoutu musím chodívávat [městské děvče], tam je
moje celá svoboda (21)*

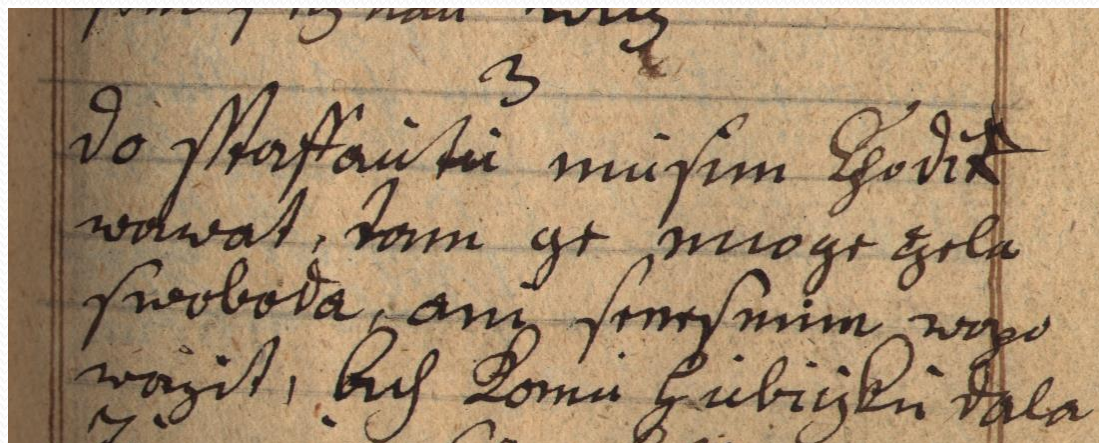

ještě v pondělí záhadná slova

- **štafout** > **štathaus** (S. M. Newerkla: omyl při čtení kurentu)

,radnice‘

*do štafoutu (sic!) musím chodívávat [městské děvče],
tam je moje celá svoboda (21)*

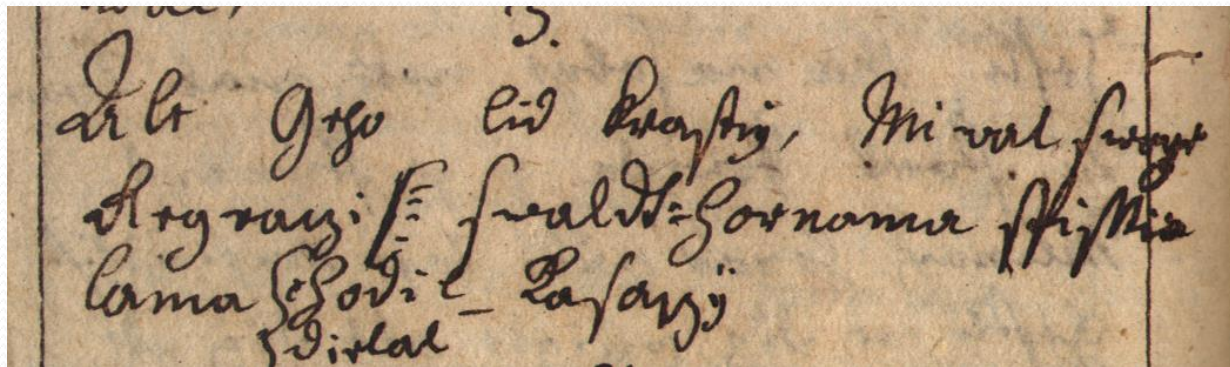

záhadná slova

- krastný (?)

?

*ale jeho [hraběte Šternberka] lid krastný míval svoje
regrací (26)*

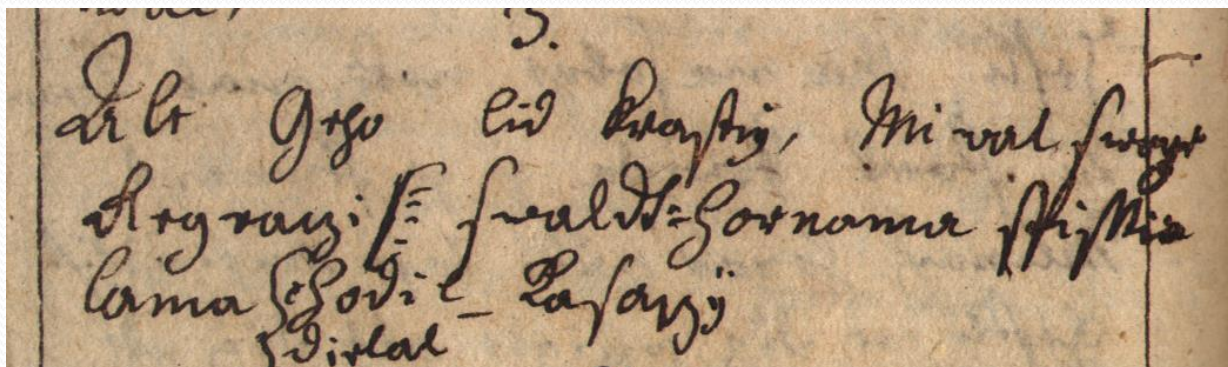

záhadná slova

- **krastný (?) > kvasný (?)**

,hodokvasný, kdo má rád hodokvas (?)‘ (vs. jen RosaSlov + zápis)

ale jeho [hraběte Šternberka] lid krastný míval svoje regrací (26)

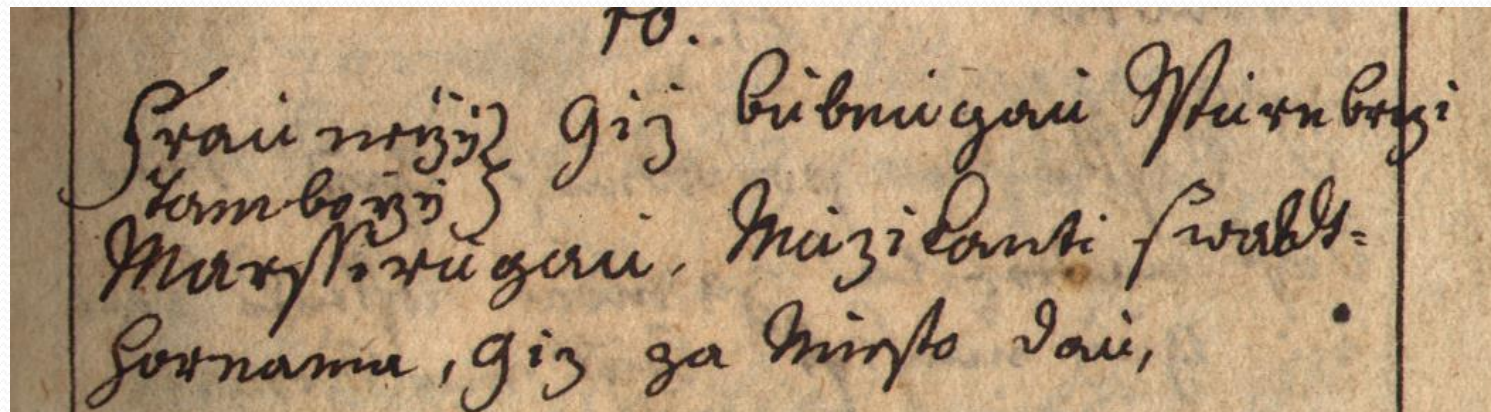

záhadná slova

- frauner (?)

?

frauneři již bubnujou, Šternbrci maršírujou (26)

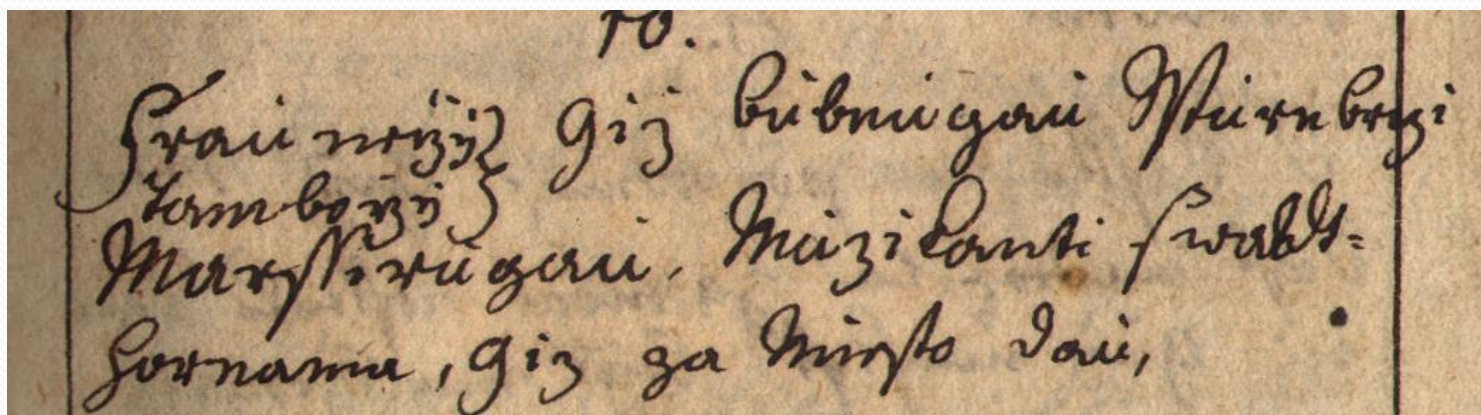

ještě v pondělí záhadná slova

- **frauner** > **trauner** (S. M. Newerkla: omyl při čtení kurentu)

„příslušník Traunova pluku“ (Otto Ferdinand von Abensperg und Traun)

frauneři (sic!) již bubnujou, Šternbrcci maršírujou (26)

záhadná slova

- **element(um)** (?)

?

zjednejme si muzikanty, ať nám hrají s elementy

(55)

specifické oblasti

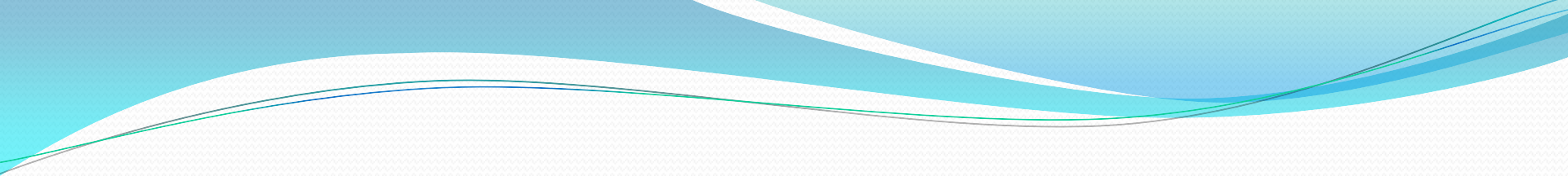
- mlynářské výrazy (*kvastl, křesati, tvrzení, vodárna*)
- hudební výrazy (*valdhorna, kasace, allegro, rezonancí*)
- jidiš (*chejdernej, čacher, mešuke, kajer* a další citátová slova/syntagmata)

dílčí závěry

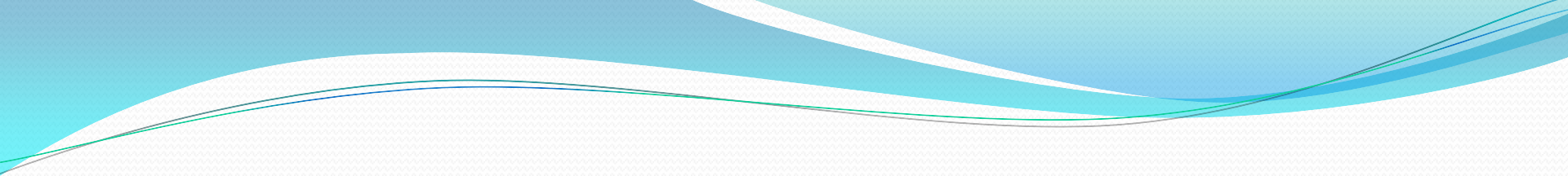
- jazyk českého folkloru: mísení kódů i útvarů (*zajouc nemor.*)
- další doklady forem nebo slov dolož. jen v 2/2 18. st. a 1/2 19. st. (*dešperací, parádýrovati, report, cilicium, komendýrovati*): (ne)přijetí do lex. systému spis. češtiny
- další doklady forem nebo slov dosud dolož. jen u de Waldta – verifikace názorů na jeho práci s jazykem (srov. Janečková a kol. 2011, 2020)
- JgSlov zachycuje a popisuje jinak nedol. spec. mlynářské výrazy (*křesat, tvrzení*)

Poděkování už nyní zaslouží

- prof. Jiří Fiala (FF UP)
 - Mgr. David Franta (JČU, ZČU)
 - dr. Markéta Holubová (EÚ)
 - doc. Karel Komárek (FF UP)
 - doc. Pavel Kosek (FF MU)
 - dr. Ondřej Koupil (ÚJČ)
 - dr. Václav Maidl (Rakouské kulturní fórum)
 - prof. Jiří Mikulec (HÚ)
 - Zdeněk Mužík (KNM)
 - prof. Stefan Michael Newerkla (UW)
 - dr. Tomáš Slavický (hud. odd. NM)
 - dr. Daniel Soukup (ÚČK)
 - Mgr. Rudolf Šimek (Podbrdské muzeum)
 - prof. Josef VINTR (UW)
 - dr. Lenka Vodrážková (FF UK)
-
- dr. Vladimír Dolínek (VHÚ)
 - prof. Karel Dvořák (FF UK)
 - prof. Karel Hausenblas (FF UK)
 - prof. Pavel Trost (FF UK)

Děkujeme za pozornost

*Valedikcí činím,
vrátit se nemíním.*